
NOSTALJİ / NOSTALGIA

Terakkî Fikrinin Menşeyi ve Tekâmülü: Tereddüd
ve Buhrân*

MUSTAFA ŞEKİP TUNÇ

Hazırlayan

İLYAS ALTUNER

Arş. Gör. | Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

19uncu asırdaki a'zamî terakkî nîkbînlik ve bedbînliklerinin rûhlar-
da yaptığı mütezâd te'sirlere en güzel ma'kes Fransız feylesofların-
dan Renouvier (1815-1903) olduğu için bu zâtın terakkî felsefesi
karşısında geçirdiği tereddüd ve buhrânları görmeden geçemeyiz.
Ma'lûmdur ki büyük Fransız İnkılâbı cumhûriyet ve demokrasi
mekfûreleriyle işe başlamakla berâber istediğini ancak bir sıra ak-
sü'l-amelli muhtelif idârelerden geçtikden sonra te'mîn edebildi.
Renouvier, bu idârelerin hemân kâffesini bir feylesof rûhiyle görüb
yaşamış olmak i'tibâriyle şâyân-ı dikkat olduğu gibi 19uncu asrı kat'
etmesi hasebiyle de üzerinde tevakkuf edilecek bir sîmâdır.
Tahsilini *Politeknik Mektebi*'nde (Ecole Polytechnique) yapan ve bu
esnâda Auguste Comte'un mektebdeki muîdliğini gören Renouvier
daha on yedi yaşında iken cumhûriyet ve demokrasi mefkûresine
bağlanmıştı. Bunun için felsefesi dâimâ derîn bir hürriyet aşkından
mülhem olduğu gibi mâddî vaz'iyetinin muhkem olması da fikirle-

* *Hayat Mecmuası*, 77, 1928, s. 2-3.

rini çok daha hürriyetle söyleyebilmesine yardım etmiştir. 1836'da Descartes'ın *Mebde'ler* nâm-ı eserini okuduktan sonra nâim bir hâlde bulunan felsefî dehâsı inkişâf ediyor ve Descartes'ı bitirdikten sonra Spinoza, Malebranche, Leibniz ve Kantlara şiddetli bir alâka ile sarılıyor ve bu sonuncusu mefkûresi üzerinde derîn bir te'sir bıraktığından açtığı mektebe *Yeni İntifâdcılık* deniyor. Renouvier yazmağa başladığı zamân Cousin (1762-1867) ve şâkirdlerinin *İktitâfcılık*'ları henüz pek kuvvetle yaşıyor; diğer taraftan Saint Simon (1760-1825) ve mektebinin dogmatik ictimâiyâtçıları muhîtte pek harâretli akisler bırakıyorlardı. Aynı zamânda Hegel'den müteessir olan Cousin, 1828 yazında vermiş olduğu meşhûr dersleriyle târîh-i felsefesine Fransa'da yeni bir hamle ve bir program verenlerin ilk mübeşşiri olmuştu. Almân üstâdlarından alıb da Fransa'ya yaymak istediği esâs fikir şu idi: Târîhe bakılırsa beşeriyet, ma'nevî mâhiyetinin muhtelif unsûrlarını diyalektiğin (müddeâ, nakîz-ı müddeâ, terkîb) tanzîm ettiği bir nizâm dâiresinde mütevâliyen izhâr eder. Târîhin bu nizâmına Cousin, "canlı hendese" demişti. Bu iktitâfçı feylesofun gâyesi mütevâlî bütün garb medeniyetlerinin birer sûretle meşrûyetlerini ve b'în-nihâye kendisince bunların sonu olan Hıristiyân medeniyetinin küllî ve mutlak meşrûyetini bedâhet hâline koymakdı. Bunun için bütün târîh feylesoflarına Bossuet, Vico, Herder, Voltaire, Turguet, Qondorcet gibi felsefe-i târîh babalarını büyük numûneler olarak gösteriyordu. Müverrih Michelle (1798-1874) bu telkîn iledir ki Vico ve Herderleri mütâlaa ettikten sonra târihin gâyesi, ne "hikâye" ne de tahlîl" olmayıb "ölüyü diriltmek"dir dediği gibi 1831'de târîh-i umûmî hakkındaki telakkisinde şöyle arz etmişti "Târîh, ebedî bir protesto ve hürriyetin müterakkî bir zaferidir; başka bir ta'birle târîh, muazzam bir dâsitân olub sahnesi mütevâliyen Hind, Îrân, Mısır, Buda, Yûnân olduktan sonra şarkdan garba geçmiş ve bunun müstakbel devirlerinin sahnesi Fransa olmak lâzımdır. Çünkü bu dâsitân Mazdeizm yâhûd Maniheizmin mütezâd prensibi gibi "hürriyet ve fatalizm"ın bir mücâdelesinden ibâretdir. İnkılâbçı Michelle, fatalizm ta'birini yerine göre krallık istibdâdı, teokrasi, panteizm, iklimin

irâdeye galebesi, kaderci tenbellik; hürriyet ta'birini de demokrasi, kral ve ruhbâna muhâlefet iklîme galebe, yâhûd sa'y-i ma'nâlarında isti'mâl edib onca terakkînin gâyesi, ferdin istibdâddan tahlîsiyle demokrasinin zaferidir. Saint Simoncular ise terakkînin gâyesini ictimâî tesânüdlerin ilerilemesinde bulduklarından hürriyetçiden ziyâde sultacıdır. Bunlarca târihin sayrûreti Hegel'in diyalektiği tarzında ya'nî müddeâ, tekayyuz-ı müddeâ ve terkîb ritminde vâkı' olmaktadır. Bunun içindir ki Saint Simon, Fransa târihini kurûn-ı vustâ (müddeâ), inkılâb (nakîz-ı müddeâ), sanâyi' devri (terkîb) hâlinde mütekevven görür ve bütün târihi iktidârlarla bütün müesseseler ve bütün dîn ve ahlâkî i'tikâdları kendi devirlerine nisbetle meşrû' ve tabîi bulur. İnkılâbcıların kendilerinden evvelki devirleri inkâr ve dünyâya yeni bir devir açdıklarına dâir olan kanâatlerine karşı da her olmuş şey'in olmak mecbûriyetinde bulunduğu ve bütün mâzînin olmakda olacak olan şeylere yekvücûd bir sûrette munzam olması lâzım geldiğine kâni'dir. Daha sonra Auguste Comte, bu fikri "Diriler, esâsen ve gitdikce daha fazla olarak ölümlerle idâre edilmektedir." düstûriyle ifâde ve Gustav Lobon dahî aynı fikirde ısrâr eder.

Her şeyden evvel "restorasyon" devrinin ictimâî bir ıslâhâtçısı olmak isteyen Saint Simon, inkılâb-ı kebîrin azîm sarsıntılar ve tahavvüllere uğrattığı cem'iyetde bütün cehs ve gayretleri umûmun saâdetine müteveccih olacak bir şekle koymak hırsındadır. En büyük emeli Katolik ve monarşist i'tikâdlarını artık kâyib eden Fransız cem'iyetine bunların muâdili olacak i'tikâdlar ya'nî yeni bir rûhânîlik ile ta'lîm edilmiş yeni bir nass vermekdi. Onca yeni sulta da eski idârenin rûhânî ve cismânî sultaları gibi dogmatik olmalıdır. Yalnız şu farkla ki bu yeni sultanın tamâmen yeni bir rûhu olmak lâzımdır: Ansiklopedistlerin istediği ilmî ve sînâî rûh. Şu hâlde Saint Simon'un yapmak istediği şey, kurûn-ı vustâ düşüncesiyle 18inci asır düşüncesini te'lîf ve terkîb sûretiyle bir yeni zamân İncil'i vücûda getirmekdir. Binâen aleyh terakkîye inanması, târihin bu te'lîf programı istikâmetinde gitdiğine inanması olacakdı ki Saint Simon buna fi'l-hakîka inanmışdı. El-hâsıl Saint Simon mek-

tebine dâhil olan ve bundan birer sûretle ayrılan bütün dogmatik ictimâiyâtçılar ve hattâ Auguste Comte'un mektebi, ma'şerî bir terakkinin olduğuna ve bunun büyük kısmının gayrı kâbil-i ictinâb bulunduğuna ve ondaki kuvvetin ferd veya hizblerin kuvvetlerini her hâlde aşdığına ya'nî bu kuvvetlerin terakkî kuvvetini ancak tesrî' veya te'hîre muktedir olub geri döndürmeğe kâdir olamadıklarına kâni'dirler. Bunlarca ma'şerî terakkinin gâyesi, beşerî tesânüdü tekemmül ettirmek ya'nî insânları daha sıkı, daha müsmir ve daha irâdî bir suretde mütelârik kılmaktır. Görülüyor ki bunların bütün terakkî felsefeleri, cem'iyetlerin muhtâc oldukları terakkî ve nizâm (ordre) fikirlerini te'lif etmek zeminindedir ve bu bâbda en muknî' teşrih ve îzâh muvaffakiyetinin Auguste Comte'a düştüğü ma'lûmdur. İşte Renouvier'nin terakkî hakkındaki ilk kanâatlerini yapanlar da bunlardı. Nitekim 1842'de neşr ettiği *Yeni Felsefe Manueli*'nde terakkî mezhebinin târihini şöyle hulâsa eder: "Vico'dan berî Bacon, Pascal ve Leibnizler tarafından işâret edilen terakkî fikri Torgue, Condorcet ve Saint Simonlar ma'rifetiyle tahlil edildi. Muttasil devâm eden taharriyât sâyesinde bu fikr-i ilmî ve hakîkî kânûnlarıyla te'sîs etmek üzeredir." Bu son cümle, Aguste Comte'un "üç hâl kânunu"na işâret olub fi'l-hakîka bu esnâda büyük pozitivistin intişâr etmekte olan dersleri sonuna gelmişti. Görülüyor ki Renouvier evvelâ Saint Simon ve Auguste Comte'cular gibi terakkiye tâm bir huzur ile mu'tekıddir. Felsefenin vazifesini demokrasiyi terbiye etmekte gören bu feylesof ilk tecrübeye Wolff, Saint Simon ve Comteların "nizâm" prensibiyle Rousseau ve inkılâbçıların "hürriyet" prensibini te'lîfe uğraşır. Şu kadar var ki tâm bir metafizikçi ve feylesof olduğundan terakkî felsefesinden beklediği asıl gâye, hayır ve şer düğümüne zamânın irfanına lâyük bir suret-i hall bulmaktır. Ve fi'l-hakîka gerek Cousin'in Hegel'den iktibâsen getirdiği târih felsefesi ve gerek Saint Simon'un terakkî telakkîsi, şirk âkıbeti hakkında güzel bir tarz-ı hall gibi görünmektedirler. Yalnız farklı bir hassâsiyet ve tefekkürde bulunan ya'nî monadçı ve ferdci olan Renouvier'nin bu tarzda bir terakkî felsefesiyle uyuşabilmesi için onun ya çok derînden taaddül etmesi veya

ortadan kalkması lâzım geldiği bu eserinde hiç hiss olunmuyor değildi. Fakat henüz Cousin'in te'siri altında iktitâfçılık (eklektizm) yapıldığından müâkis temâyüllerde te'lîfkşr müşterek noktalar aramaktan fâriğ olamamaktadır. Fazla olarak inkilâb-ı kebir, Napoleon muharebeleri ve 1830 ihtilâllerinden bî-tâb olarak millî ve beyne'l-milel bir sulh arıyan Fransız cem'iyetinin bu devirde müâkis bir akîde ve prensipleri te'lîf edecek bir tarz-ı tefekküre muhtâc olduğu da pek âşikârdır.

خبات

رقی فکریتک متا ونظام

نور وجماع

۲۵-

۷۷ : سانی : ۷۷

دموقراسی ، قرال وریجات عاقلت ، اللہ علیہ ، بانود سوسناتلہ استمال ایوب اونجه ترقیتک فایسی ، اردک استنادون تکلیفیه دموقراسیتک طرفیدر .

(سان سیون) جیز ایبه ترقیتک فایسی اجناسی نامارک المریطسندہ وقرلارمن حرجیدن زوادہ سلطهچیدور . بوخرجه تارخک سیورق (حکمال) دک دیالکتیکی طرفندہ بی ندما ، قیض ندما و ترکیب رتقدہ واقع اولقدہدور . ویتک اچودتدک (سان سیون) ، فرانسه تارخی قرون وسطا (ندما) ، انقلاب (قیض ندما) ، سانیع دوری (ترکیب) حالندہ متکون کورود و بوتون تارخی اقتدارلره بوتون مؤسسہ وپوتوزین وایلاق اعتدالدری کندی دورلریته نیتبه مشروع و طیبی بوردور . ایتلایچیرک کندیبارین اولکی دوردری انکار و دنیا بیک بر دور اکتیپلریته دائر اولان فاضلیته طرفتدہ حراولفی شیکتالونی جیورتیتدہ بولومدینہ و بوتون مابعدک اولانده ایلاق اولان شیکتکوبیور بوسورتدہ منضم اولانسی لازیمکی شیکتک قاندر . دها سوزکا (اکرکت فوت) ، ویکرتی : « دیرار » ، اسماآ و کزیکه ده . فشفه اولاق قورلور اولان اکرکت یوزدور ؛ دستوریله افاده و (کورسولورون) قوشین لکرده اسرار ایله . و دوشین اول (روسوماسیون) ، دوریتک اجناسی براسلایعیشیم اولانسی ستن (روسمیون) ، انقلاب کیرکعلیشیم ساریسیلیز ووقولور افراعاتینی جیتدہ بوتونجه دفیرتری حورود سلامت، حوجہ ایلاق بر شیکه فریق حرسنددور . اکر بوک امل اولایک و نوادیشیت اعتدالدری آرق قیپ ایدن فرانساجیتہ بولرک سادل اولایق اعتدالدری بی بیک بر دولایتک ایل نظم ایکنش بیک راس حرجیدر . اونجه بیک سلطوه اسکی اداریتک ویرسکدری . جیانت ورومان سلطوری کی دولایتک اولقالدر ، بالکنر حورولفکده بوکی سلطهتک دها بیک روسس اولاق لازمدور ؛ استیفره دیشترک استیک علی وسای روح ، شو علقده (سان سیون) بانی استیبه دیکتی ، قرون وسطا حوروشو علقده (۱۸) عیصر دوشوشو علقده بانیق و ترکیب سوزولیه بر بیک نام اجیل دیویوده کیتیرکدور . بانیقده ترقی یانینده تارخک بو تالیق بر طرفاری استمالندتدہ کیتیرکده ایانسی اولایق کندی (سان سیون) ویک قاضیفته ایانیتدور . الحاصل (سان سیون) کتک دهاشل اولان ویتون برسورتدہ آریخان بوتون دولایتک

اولینی مشهور دوسرله پانزده نلفتمه فرانسه دک بر حله و پرورنام ویرسکدر ایله معمری اولندی . آلمان استنادون آلویده فرانسه په یاقق ایستیک ساس فکر شو ایدی . تارخه دایلقده (ندما) قیض ندما ، ترکیب دک تنظیم ایستیک بر نظام دارمستندہ متوالیاً اطهار ایدور . تارخک بو نظام (فولدن) ، « طاقی حدسه » دعتدی . وفاضلیتی لیسولک فایسی متوالی بوتون غرب مدنیتلرک برود سوزتدہ شروعتیترقی وایشای کندیسینہ بولرک سوک اولان خرستیان مدنیتک کلی وطاقی مشروعیاتی دامت حاله نوبعدی . ویکر (وینر) ، (معدوم) ، (دولتن) ، (یوفو) ، (نودورسه) کی نلفطه تارخ بلارن بوک توتاید اولاق کورسیتوریدی . سورخ (میده) ۱۷۹۸- . ۱۸۷۴] یوقلین ایلدورک (وینر) و (مودرن لری) مطاله ایستدکن سوزکا تارخک فایسی ، دحکایه ، « نده » ، « خیل » ، اولایوب « قوروی درایتک » ، دره دیدیکی (۱۸۳۰) ده تارخ عمومی خلدنکی نظریلرده شوکله مرض ایستدی ؛ « تارخ » ایدی برپورتسو وحریتک . ترقی بر طرفدده ایشتدہ بریشیلر تارخ و « منظر بر داستان اولوب عیصری متوالی حد » ، ابرال « مصر ، وداه وکان اولقدن سوزکا شرفدن غریبه کیشی ویتک مستیل دورلریته عیصری فرانسه اولاق لازمدور . چونکه بو داستان دها دیزیم بانود و ماچتیزم بک متاد برلینی کی حرجیتلر قاناییم ک بر عاقده سندن جبارتدور .

الطایبی (میده) ، فانیلریم لیریمی برت کورده فراق استبدادی ، تورفاسی ، پانتیزم ، ایتیک ااردمه فلیسی ، قدوسی تکلیک « حرجیت تبیینده

دینیتلر کتاروز و صفری اوزرتدہ مقایسالی بیان ، هر مدنیته طرفندہ انسانلریم برنوع حضور برنوع ایلتاق تاین ایلیق غمخاری کورسندن بر تارخ کورلوری ایله ییشش اولسیغیق اوزمان کندی کندیته بیک عییا شرتت مین حدهف متوجه بر سیر عقیب ایلیدیور ؛ ترقی مفهومی تشکیل ایلهن ماملر نهدر ؛ سؤالی